

Militaire Spectator.

HERINNERINGEN

UIT HET BELEG VAN S' HERTOGENBOSCH IN HET JAAR 1794, INZONDERHEID TEN AANZIEN DER FRANSCHÉ EMIGRANTEN, WELKE ZICH IN DIE VESTING BEVONDEN.

De Redactie van dit geacht Tijdschrift, en bijzonder de opsteller van het artikel: *Overzicht der veldtogten in de jaren 1792, enz.*, door vreemde schrijvers misleid, hebben daarbij, op bladz. 79 en volgende van dezen jaargang, een onnaauwkeurig verslag gegeven der belegering van 's Hertogenbosch in het jaar 1794, inzonderheid ten aanzien der Fransche emigranten, in dienst der Vereenigde Nederlanden, welke zich gedurende dat beleg in die vesting hebben bevonden.

Volgens dat verslag zou het Fransche emigranten-korps van *Béon* schandelijk zijn opgeofferd geworden; de gouverneur der vesting zou hetzelfde, met ter zijde stelling van alle edele gevoelens, als mensch en krijgsmansburger, door schandelijke zucht tot zelfbehoud gedreven, buiten de kapitulatie hebben laten blijven, en daarna, onder zijne eigene oogen en onder die van ZIJNE BEZETTING, hebben zien en laten vermoorden.

Vaderlandsche jongelingschap, jeugdige strijders, die thans de wapenen dragen of onlangs gedragen hebben en bereid zijn, om ze wanneer het noodig mogt wezen, weder op te vatten, — slaat geen geloof aan zoodanige verhalen; uwe vaders, uwe oomen, uwe voorgangers hebben hunne krijgsmakkers niet onder hunne oogen laten vermoorden; stelt zoodanige vreemde lastertaal gelijk met die van den onverlaat die u voor lafaards durfde nitkrijten, tot dat gij, in uwen tiendaagschen veldtogt en op de wallen der citadel van Antwerpen, dien hoon voor het oog van geheel Europa, luisterrijk hadt gewroken.

Om dit te betoogen, zal ik het geschiedverhaal eenigzins hooger moeten opvatten. De ware reden, waarom in eene met een beleg bedreigde vesting, 350 Fransche emigranten opgesloten waren, — welke, wanneer zij geraakten in de magt van hunne landgenooten, tegen welke zij stredden, gewis mannen des doods moesten zijn, en met geen menschelijk vermogen te redden waren, — de ware reden daarvan is nimmer, althans niet openbaar, bekend geworden. Men heeft beweerd dat de gouverneur der vesting, — die geene bevelen had, zoo als later de kommandanten van Grave en Venlo bekomen hebben, om de emigranten bij het naderen van den vijand weg te zenden, — niet had durven op zich nemen, om het reeds geheel ontoereikend garnizoen nog meer te verzwakken, door de emigranten de vesting te doen ruimen; doch op grond der pogingen, die daartoe gedaan zijn toen het te laat was, komt het meer waarschijnlijk voor, dat te midden der verwarring, die bij het militair gouvernement der vesting, op het tijdstip van de berenning en insluiting derzelve, heerschte, de gelegenheid, om de emigranten te doen aftrekken, door besluiteloosheid, is verloren gegaan. Maandag den 22sten September, zijnde de dag waarop de vesting berend en dadelijk geheel ingesloten werd, zou hunnen aftogt in den voormiddag, langs de Dieze over Crevecoeur, nog mogelijk zijn geweest, doch in den avond van dien dag was zulks reeds niet meer mogelijk (1).

(1) Tot een blijk, hoe onverwacht de algeheele insluiting der vesting heeft plaats gehad, zal het volgende kunnen strekken: In den morgen van den 22sten September, was de toenmalige luitenant van het regiment van *Bedaulx*, thans kolonel en plaatselijk kommandant van Nijmegen, *A. C. van Diepenbrugge*, op het fort Crevecoeur afgelost geworden door zijnen toenmaligen kameraad, den heer *D. A. Clarion*, thans wonende te Breda, en had de luitenants *van Gal* en *Starkelof*, van het zwakke bataillon Hessische troepen, hetwelk weinige dagen te voren het fort Crevecoeur was komen bezetten, medegenomen naar

De reden ook, waarom zich geen sterker garnizoen, dan een van 1200 man, in eene zoo uitgestrekte vesting als 's Hertogenbosch en hare onderhoorige forten bevond, is insgelijks, althans niet openbaar, bekend geworden. Stellig werd nogtans, gedurende het beleg bij het garnizoen, voor reden daarvan gehouden, dat de opperbevelhebber van het Engelsche leger zich verbonden had, om, ingeval van noodzakelijken terugtogt over de Maas, 4000 man in 's Hertogenbosch achter te laten, en die verbindtenis niet gestand had gedaan. Men ging verder, en beweerde dat het decreet van den 2den Prairial te voren, daarop van invloed was geweest. Op dien dag (26 Mei 1794) had het Fransche schrikbewind het zoo onmenschelijk als onstaatkundig decreet door de nationale conventie doen nemen, dat geene Engelschen of Hanoveranen meer krijgsgevangen zouden gemaakt worden, hetwelk met andere woorden gezegd was, dat de Engelschen en Hanoveranen, welke in handen der Franschen geraakten, ter dood zouden worden gebracht. Wel is waar, dat de Fransche krijgslieden dat barbaarsche decreet, hetzij enkel uit grootmoedigheid, hetzij uit bezorgdheid voor het lot dat hen wederkeerig te wachten kon staan, niet nagekomen hebben, of althans niet algemeen hebben uitgevoerd (1), maar ten aanzien der geheele bezetting eener vesting, is het niet waarschijnlijk, dat een Fransche generaal dat decreet straffeloos zou hebben kunnen over-

Bosch om het middagmaal te houden; toen deze officieren tegen het vallen van den avond, te paard gezeten, aan de Orthenpoort kwamen, met oogmerk om zich weder naar het fort te begeven, moesten zij naar binnen de stad terug keeren; — de vesting was ingesloten,

(1) De schrijvers van het belangrijk en tamelijk onpartijdig (hoezeer in bijzonderheden somtijds ook zeer onnaauwkeurig) werk *Victoires, conquêtes, désastres, revers et guerres civiles des Français, de 1792 à 1815*, halen het volgende aan, D. III, bl. 38. Na gewag te hebben gemaakt van het gevecht bij Deijnze, op den 20sten Junij 1794, en vermeld te hebben, dat zich onder de krijgsgevangenen een aantal Hanoveranen bevonden, welke, als onderdanen van den koning van Engeland, aan dien bloeddorstigen maatregel onderhevig waren, varen zij aldus voort: » Un détachement les conduisit à Wiltbeke, quartier général Souham, où un officier d'état Major les reçut des mains d'un sergent, qui commandait l'escorte. Camarades, dit l'officier au détachement, vous allez nous mettre dans un cruel et terrible embarras; il fallait laisser ces malheureux s'échapper où vous les avez rencontrés. Mon officier, répond le sergent dans son langage naïf, c'est autant de coups de fusil à recevoir de moins, et nous sommes ici pour affaiblir l'ennemi. Mais il existe une loi affreuse contre eux, et bien embarrassante pour nous. Nous la connaissons; mais la convention n'a pu prétendre que des soldats Français fissent le métier de bourreaux. Au reste, voici nos prisonniers; envoyez les aux représentans du peuple, et si ceux-ci sont des sauvages féroces, qu'ils les tuent, et les mangent ensuite; ce n'est plus notre affaire.»

treden. Wel is ook waar, dat de generaal *Moreau*, later vermaard geworden door zijne daden, zijne lotgevallen en zijn einde, zich onderstaan had, bij de kapitulatie van het garnizoen van Nieuwpoort in Vlaanderen, op den 19den Julij 1794, toe te staan, dat 2000 Engelschen als krijgsgevangenen naar Frankrijk zouden vervoerd worden, zoo als ook geschiedde (2); doch deswegens door de commissarissen der conventie, welke te Brussel vergaderd waren, aangeklaagd als verrader van zijn vaderland, zou hij, ondanks zijn voorwendsel, dat het decreet hem bij de teekening der kapitulatie nog niet bekend was, zijne edelmoedigheid met zijn hoofd hebben moeten boeten, indien *Robespierre* het zijne niet acht dagen later, op den 9den Thermidor (27 Julij), had verloren. Wel is almede waar, dat dezelfde generaal *Moreau*, vijf weken later geen onderscheid maakte tusschen de Nederlanders en de Hanoveranen, waaruit de bezetting van Sluis in Vlaanderen bestond, en de twee zwakke bataillons van laatstgemelde troepen, welke tot die bezetting behoorden, en waarop ik nader terug zal komen, in de algemeene bepalingen der kapitulatie begrepen werden, zonder dat van hen in het bijzonder gewag werd gemaakt, en derhalve, even als de onze, op den 25sten Augustus, gevanke-lijk naar Frankrijk werden vervoerd; maar de haat tegen deze Duitschers, hoezeer zij onderdanen van den koning van Engeland waren, was op verre na zoo hevig niet als tegen de werkelijke Engelschen. De onmensch *Robespierre* was met zijnen aanhang wel gevallen, maar de toestand van zaken daardoor in het ongelukkig Frankrijk nog weinig gebeterd, daar het toch na zijnen val was, indien het boek, waaruit ik dit overneem (3) naauwkeurig is, dat de hoogbejaarde vader van den generaal *Moreau* als een misdadiger op het schavot ter dood werd gebracht, omdat hij de belangen van eenige emigranten had behartigd.

Of het nu al of niet waar zij, dat de hertog *van York* zich verbonden had de vereischte bezetting in 's Hertogenbosch achter te laten, en die verbindtenis niet gestand heeft gedaan, en of het afschuwelijk de-

(2) Behalve dit Engelsche garnizoen, bevond zich in die vesting een gedeelte van het regiment *loyal émigrant*, in Engelsche soldij, bestaande geheel uit Fransche emigranten; deze niet in de kapitulatie begrepen zijnde, verborgen zich in de met water omringde boerenwoningen buiten de stad, doch werden weldra van daar opgehaald en allen ter dood gebracht.

(3) *Gallerie historique des contemporains, ou nouvelle biographie.*

creet van den 7den Prairial daarop al of niet van invloed is geweest, geen twijfel schijnt te lijden, dat er bijzondere redenen bestaan hebben, waarom de vesting 's Hertogenbosch niet behoorlijk was bezet; en zeker is het, dat de Engelsche landmagt in 1794, na vele ondergaane tegenspoeden, niet was, hetgeen zij twintig jaren later, na lange oorlogen in Portugal en Spanje, was geworden, en die onversaagde volharding niet bezat, waardoor zij zich in de velden van Waterloo eenen onvergankelijken roem heeft verworven.

Alvorens over te gaan tot mijn hoofddoel — de wederlegging der verschrikkelijke beschuldiging, omtrent het buiten de kapitulatie doen blijven en laten vermoorden der emigranten — zal ik kortelijk van de overgave van Crevecoeur en van het beleg van 's Hertogenbosch gewagen. Het fort Crevecoeur hebben mij mijne kameraden, die in hetzelfde belegerd zijn geweest, altijd verzekerd, dat niet zonder noodzaak is overgegeven geworden, en tot bewijs daarvan schijnt al dadelijk te strekken, dat de kommandant van hetzelfde, de kolonel *N. C. Tieboel*, te 's Gravenhage gedagvaard, om zijn gehouden gedrag te verdedigen, vrij gesproken is (1). «De middelen van verdediging,» zeiden zij, «waren uitgeput; het fort was maar ten halve in staat van verdediging gesteld en gewapend geworden; er waren geene andere dan baard-batterijen, terwijl schanskorven noch worsten, tot het bekleeden van schietgaten en beuktanden, voorhanden waren, of althans geene personen aanwezig om dat werk te besturen en te verrigten, en was de artillerie veel te zwak, en tevens over dag veel te vermoeid, om zich met dat werk des nachts bezig te houden; al het geschut was, volgens hunne verzekering, gebrekkig, en tot het herstellen der affuiten waren geene middelen aanwezig; voor de dubbelhaken waren geene patronen, wel kogels, maar niets om tot proppen te dienen bij

het laden met los kruid; meel was in het fort voorhanden, maar geen oven om brood te bakken, zelfs geen trog om het te kneeden, en de vaandrig *J. C. Gallois*, van het regiment *van Brakell*, die met eene schuit met meel naar Hedel, aan de overzijde van de Maas, was gezonden, om er brood van te doen bakken, kon aan zijnen last niet voldoen, doordien dat dorp door de bewoners was verlaten, en de Hessische troepen die zich aldaar bevonden, zelve volslagen broodgebrek hadden; het garnizoen van het fort had alzoo geen brood. Het getal zieken en gewonden was aanmerkelijk, in evenredigheid der zwakke bezetting, welke bij volstrekt gebrek aan eenig kogelvrij verblijf, geene andere legerstede had, dan de banketten der vestingwerken. De kapitein bij het regiment *van Brakell*, *A. W. Storm de Grave* (2), werd dienvolgens met het sluiten eener zoo veel mogelijk eervolle kapitulatie belast.»

De ontruiming van de Orthenschans, of het fort Orthen, is op eene belachelijke wijze, voor een ieder die met de ware toedragt der zaak bekend is, als eene daad van lafhartigheid uitgekreten; dat fort was nog volstrekt niet gewapend, noch in staat van verdediging gesteld; een korporaal met drie man, van de wacht aan de Orthenpoort gedetacheerd, hield wacht in hetzelfde, zoo als in tijden van vollen vrede plaats heeft, tot het bewaken van 's lauds eigendom, en ook in het belang van den pachter van het grasgewas, om de koeijen uit de werken te houden. Is het dan wel te bevreemden, dat die korporaal met zijne drie schildergasten, bij het zien naderen van eenen drom vijandelijke kavalierie en rijdende artillerie, terug getrokken is op de wacht waarvan hij gedetacheerd was, zoo als alle uiterste voorposten, in gelijke omstandigheden, doen moeten?

Wat nu de belegering van 's Hertogenbosch betreft, krijgsdaden worden naar derzelve uitkomst beoordeeld, en dat behoort ook zoo; derhalve mag niemand zich

(1) De heer *von Porbeck* zegt, in zijne *Kritische Geschichte*, enz., D. 1, bl. 510; en het schijnt van hem, hiervoren bl. 30, overgenomen te zijn, dat de overste *Tieboel*, kommandant van het fort Crevecoeur, » dezelfde persoon was, die bij de gebeurtenissen van 1787 hetzelfde fort, insgelijks als kommandant, noodeloos had overgegeven, en daarvoor later begenadigd was.» Wie toch zou in 1787 het fort Crevecoeur hebben aangevallen, aan wie zou het overgegeven zijn geworden? Daarenboven was in dat jaar de toenmalige luitenant-kolonel ingenieur *N. C. Tieboel*, geen kommandant van het fort Crevecoeur; het was de generaal-Majoor *J. E. de Witte*. Welligt is deze zonderlinge vergissing daaruit ontstaan, dat de overste *von Stosch*, die het bataillon Hessische troepen binnen het fort kommandeerde, in het jaar 1787 kapitein was geweest bij het legioen van den rijngraaf *van Salm*.

(2) De toenmalige kapitein *A. W. Storm de Grave*, is dezelfde geweest, die in het jaar 1817 als luitenant-generaal te Breda is overleden, na zich in den oorlog in Spanje en Portugal onderscheiden te hebben, inzonderheid door zijne schoone verdediging van het verschanste klooster te Merida, met 80 Hollanders en 200 man Duitse bondstroepen, gedurende 32 dagen, tegen eene legermagt van 5000 Spanjaarden, en die derhalve, in het nitmuntend werk van den heer baron *van Keerbergh*, *du Royaume des Pays-Bas*, enz., ook onder de Hollanders, welke generaals in Fransche dienst zijn geweest, verdiend had genoemd te worden.

beroemen, tot het garnizoen dier vesting, gedurende het beleg derzelve in het jaar 1794, behoord te hebben, al mogt hij ook het lidteeken dragen van eene eervolle wonde in hetzelfde bekomen; en dat alleen, omdat zij niet tot het uiterste is verdedigd geworden; maar anders heeft dat garnizoen welligt even zoovele, en zelfs meer vermoeijenssen en ontberingen met opruimheid van geest verduurd, dan de bezetting eener vesting, welke met roem en eer is beladen geworden; en zeker zijn er daden van *moed* bedreven, voor welke de uitvoerders verdiend hadden het eervol getuigschrift gedurende hun leven lang, op hunne borst te dragen (1). Het garnizoen telde slecht omtrent 1200 man, en in dat opzigt is het verslag, dat ik wederleg, naauwkeurig, met uitzondering nogtans, dat daarbij gezegd wordt: «de onderhoorige forten waren nog slechter voorzien;» waaruit men ligtelijk zou opmaken, dat de forten bijzondere garnizoenen hadden, welk eene vergissing zou wezen. Met die 1200 man moest vooreerst bezet worden: de Papenbril of de citadel, die als eene vesting op zichzelf beschouwd kan worden, voorts het fort Isabelle, dat van weinig minder belang is, het fort St. Antonie en de lunette links buiten den Boom, de overige handvol volks was op de hoofdwallen dier uitgestrekte vesting verspreid, terwijl de werken buiten de St. Janspoort niet gewapend en slechts met eene zwakke wacht bezet waren. Het fort Isabelle, met deszelfs vijf bastions en buitenwerken (2), had slechts eene

(1) Met het vallen van den avond, op den 6den October, was de vijand in zijne approches langs de Dieze, zoo stil en onzichtbaar, dat men in de nabij gelegene lunette buiten den Boom, twijfelde of hij niet afgetrokken was; een jong kanonnier, een landskind, wiens naam ik tot mijn leedwezen niet bewaard heb, hooft zich aan, om te gaan zien wat daarvan was, alleenlijk stellig eischende, dat men hem een geweer zou geven, waarop hij volkomen staat kon maken. De officier welke dien dag aldaar de wacht kommandeerde, voldeed daaraan, met hem het geweer te leenen, waarmede hij zich zelf gewapend had, doch 't welk hij niet meer gebruiken kon, als zijnde hij in den namiddag aan eene zijner handen, bij het aanleggen over de borstwering, door een' geweerkogel gekwetst geworden; en daarop begaf de onverschrokken jongeling zich over de coupure en door de verhakking naar buiten, tot om den hoek der vijandelijke loopgraaf, in welke hij de Franschen gerust zag zitten, en, *à bout portant*, zijn geweer op hem losbrande. De Franschen hebben hulde gedaan aan dat stout bedrijf.

Eenige uren vroeger was op dienzelfden post eene wel minder verdienstelijke, maar niet minder stoute daad bedreven, door een jong soldaat van het regiment van *Geusau*, ook een landskind, die over de borstwering klom en zich op de berm liet afglijden, om eenige hoeden uit het water te halen, welke door den harden wind in de gracht waren gewaaid.

(2) In den avond van den 1sten October werden de buitenwerken van het fort Isabella verlaten, en de weinige manschappen, welke zich

bezetting van 60 man infanterie, welke aanvankelijk om de 24 uren, en later om de 48 uren, door het garnizoen werd afgelost, waarbij de manschappen bevolen werd verstrooid en ver uit elkander te marcheren, ten einde den vijand het opnemen van hun getal bezwaarlijk te maken. Van die 60 man, was dan nog eene wacht, gekommandeerd door een' kapitein en twee officieren, aan de Roodebrug geplaatst. De soldaat begaf zich nogtans gaarne naar het fort Isabelle, omdat hij daar in de kasematten spijs kon koken en veilig rusten, terwijl hij op de stadswallen nacht en dag in de opene lucht blijven moest, zijnde te dier tijd in 's Hertogenbosch volstrekt geene bom- of kogelvrije verblijven voor het garnizoen aanwezig; maar al waren deze ook voorhanden geweest, dan toch had hetzelfde daarvan geen gebruik kunnen maken, daar deszelfs onbegrijpelijke zwakheid, niet toeliet, dat een enkel man zich van de wallen verwijderde. Eenige tenten waren uitgedeeld, doch daarvan maakten de troepen, althans langs het front van aanval, weinig gebruik, als zijnde daarin geenszins veilig (3), zoodat zij slechts eenige rust konden genieten, gezeten op de banketten, met den rug tegen de borstwering.

Het garnizoen was alzoo niet zeer rustig en stil, zonder aan iets gebrek te hebben, zoo als het onderhavige verslag zegt; maar het verduurde, nacht en dag, zonder ooit onder dak te komen, de ontberingen van nachtrust, van verschooning en van behoorlijk voedsel, zooals brave militairen betaamt.

De heer *von Porbeck*, zegt, in zijn reeds aangehaald werk (I. D. bladz. 633): Over de belegering dezer vesting, valt, even als over houderd van geijken aard in dezen oorlog, eigenlijk weinig meer te zeggen, dan

daarin bevonden, bij de wacht aan de Roode brug gevoegd, met last echter, dat van die wacht, om de twee uren, eene patrouille den bedekten weg zou rond gaan. De bezetting van het fort was van het verlaten der buitenwerken wel verwittigd, doch droeg geene kennis van het doen van patrouilles in dezelve, en toen de eerste uitging, werd van den hoofdwal op haar geschoten; de officier die de patrouille deed, ontkwam het gevaar, terwijl een van de drie manschappen, die hem vergezelden, aan zijne zijde doodlijk gewond werd.

(3) Men ziet thans te 's Hertogenbosch voor de wacht aan den Boom, eenige der boomen, het naast bij den walmuur, welke zichtbaar jonger zijn dan de overige; deze boomen zijn geplant tot vervanging dergenen, welke gedurende het beleg van 1794, door kanonkogels geknot of door geweerkogels, uit de loopgraaf langs de Dieze, geschild waren geworden, en daarvan een door een' houwitsers-granaat, die, na een sergeant, genaamd *Stoot*, liggende in zijne tent, het hoofdhaar en het aangezicht zwaar gebrand te hebben, zich onder in den stam had vastgezet, en bij het springen den boom scheurde, en twee soldaten, waarvan een doodlijk, verwondde.

de vesting werd, omringd, bedreigd en ingenomen. Ik trek nogtans in twijfel, of zulks gezegd kan worden van eene stad, welke met korte tusschenpozing, achttien dagen lang is beschoten geworden, waarin, gedurende dien tijd, om zoo te zeggen, aanhoudend huizen in brand stonden en de eene zijde van eene geheele straat werd afgebrand. De heer *von Porbeck* schijnt ook van gevoelen te veranderen, wanneer, hij eenige bladzijden verder, met lof vermeld, dat 1100 man — hij had moeten zeggen nog geen 900, Wyl de emigranten geene dienst medededen — tegen eenen vijand van zoodanigen aard, als hij hem beschrijft, gedurende 18 dagen — hij schrijft bij vergissing 14 — eene vesting verdedigd hebben, welke, tot eene goede verdediging, die der forten niet mede gerekend 4 of 5000 man vereischt.

Het *venit, vidit, vicit*, is door de Fransche schrijvers, met opzigt tot dit beleg, ook geenzins op *Pichegru* toepasselijk gemaakt; men leze onder anderen het *Dictionnaire des sièges et batailles*, en het werk getiteld: *Victoires, Conquetes etc.* Ten aanzien van ééne zaak stemmen zij overeen, en hebben geen ongelijk, te weten: zoo als *Jomini* zegt (1): *Le vieux commandant, qui avait perdu la tête, demanda à capituler, au moment où on n'osait point encore s'en flatter.*

Geen ooggetuigen zal ook ontkennen, dat verwarring en gebrek aan beleid in deze belegering plaats hadden, daarvan kan onder anderen het volgende tot blijk strekken: Door een gevolg der zonderlinge vrees, dat de vijand den Boom met schuiten zou trachten te overweldigen, werd, in den avond van den 5den October, bevolen, den Boom niet meer te openen, en de officier, die in den vroegen morgen van den 6den den post in den lunette buiten den Boom moest gaan aflossen, kreeg order om met zijne onderhebbende manschappen de St. Janspoort uit te gaan, en zich door den bedekten weg — welke thans niet meer bestaat — langs de kapitale gracht, naar de Dieze, en alzo in de lunette te begeven. Al wie de plaatselijke gesteldheid kent, of een goed plan van 's Hertogenbosch bezit, zal kunnen nagaan, welk een' zonderlingen weg dat detachement moest nemen. Onder het bastion Oliemolen gekomen zijnde, werden lichtkogels over hetzelfde geworpen, om te ontdekken of het vrienden of vijanden waren die zich in de laagte bevonden, hetwelk te weeg bragt, dat de uiterste wacht in de vijandelijke loopgraaf langs de Dieze, de nadering van troepen zien- de, en vermeenende dat het garnizoen, even als den vo-

rigen morgen, een' uitval kwam doen, op hare hoofdwacht terug trok, om positie te nemen; maar in de verlenging der borstwering van de lunette, was eene coupure in den Diezedijk gemaakt, en daarvoor eene verhakking gelegd. Toen het aankomende detachement zich eenen weg door de verhakking baande, en men het gekraak van het hout in de lunette hoorde, werd uit dezelve met klein geweer wakker geschoten. Eenige niet vriendelijke, maar in goed Hollandsch, door den officier die het detachement kommandeerde, toegeroepen woorden, verschaftte hetzelfde een vriendelijker onthaal; maar hetgeen waarop het voornamelijk aankomt, is, dat er eene water-sortie bestaat, om met de lunette gemeenschap te houden, zonder den Boom te openen, dat derhalve de uitgang door de St. Janspoort geheel onnoodig was, en dat de sleutels van die water-sortie op den post aan den Boom gebragt werden, toen de kapitulatie geteekend was.

Er is werkelijk slechts één uitval gedaan, en zulks in den morgenstond van den 5den October, langs den linker-oever van de Dieze, ten einde de vijandelijke approaches op den dijk, welke tot nabij de lunette buiten den Boom gevorderd waren, zoo veel mogelijk te vernielen; de voorbeeldeloze zwakte van het garnizoen, gedoogde ook geenzins hetzelfde aan het ondergaan van verliezen bloot te stellen. De vervolgers der Vaderlandsche Historie van *Wagenaar* zeggen (XXVII D. bladz. 200): dat bij dien uitval, aan de zijde des vijands, een' kapitein, *die zich aan geene emigranten wilde overgeven*, gedood, en een officier van de genie doodelijk gekwetst werd; dit is onnaauwkeurig, — en zoo wordt toch de geschiedenis geschreven! Vooreerst was er geen één emigrant bij den uitval, en ten anderen is geen officier van de genie doodelijk gekwetst, maar de officier die gedood werd, was kapitein bij de genie (2). Een sergeant van het regiment *de Gumoëns*, een geboren Waadlander, en alzo Fransch Zwitser, zoo als de meeste onder-officieren en soldaten van dat regiment waren, schoot, zijns ondanks, hem dood, omdat hij hardnekkig weigerde zich over te geven. Ik heb dien sergeant in den vroegen morgen gesproken, in het wachthuis aan den Boom, naar hetwelk hij de gemaakte krijgsgevangenen had geleid. Het is mogelijk dat die kapitein, in goed Fransch aangesproken wordende, zich verbeeld heeft, dat hij met een zijner landgenooten te doen had, en gedacht heeft, dat hem, republikein, wanneer hij in de handen van royalisten viel, hetzelfde lot te wachten stond als de royalisten, wanneer deze in de magt der republikeinen geraakten, en dat zoo zijnde, heeft de man zich dubbel vergist.

Maar waarom, zal men vragen, indien het garnizoen

(1) *Histoire critique et militaire, etc.*, T. VI p. 48.

(2) Genaamd *Vial. Victoires, conquêtes, etc.*, T. III p. 177.

van 's Hertogenbosch werkelijk moedig, braaf en genegen was om zich langer te verdedigen, waarom heeft dan de gouverneur de vesting vroeger aan den vijand overgegeven dan noodzakelijk was? Hierop kan geantwoord worden, dat een aantal redenen, waarvan wellicht geen eene in aanmerking had behooren genomen te worden, hem daartoe bewogen hebben, maar dat de hoofd-oorzaak daarvan toe te schrijven is aan MENSCHLIEVENDEID.

Het is bekend, dat de bezetting eener vesting, die zich niet lang verdedigt, gunstige voorwaarden kan bekomen, en daarentegen eene bezetting, welke hardnekkig en langdurig wederstand biedt, zich, over het algemeen, aan een minder voordeelig verdrag, bij het ontruimen der vesting, onderwerpen moet. Uitzonderingen op dien regel hebben wel somtijds, maar toch zelden, plaats. De Spaansche bezetting dierzelfde vesting trok wel, 165 jaren vroeger, met alle krijgseer uit, zonder in gevangenschap te moeten blijven, maar *Grobbendonck* met zijne Spanjaarden was nog magtig genoeg, om *Frederik Hendrik*, te midden zijner zegepralen, het geraden te doen achten, ten zijnen opzichte, den kriegsregel in acht te nemen, volgens welke — hetgeen echter niet doorgaat — voor eenen wijkenden vijand eene gouden brug moet gemaakt worden (1); maar in 1794 bestonden daartoe geene redenen. Indien 's Hertogenbosch spoedig genoeg wierd overgegeven, opdat aan het garnizoen den vrijen aftogt naar binnen 's lands kon worden toegestaan, dan was er hoop om de emigranten, zoo niet alle, althans grootendeels te redden, zoo als ook, 't zij nu reeds in het voorbijgaan aangemerkt, heeft plaats gehad; verdedigde daarentegen de bezetting zich zoo lang, tot haar den vrijen aftogt niet meer toegestaan kon worden, en zij zich derhalve krijgsgevangen naar Frankrijk moest laten vervoeren, dan waren de emigranten, tot de laatste toe, mannen des doods, en zoo min door de Fransche bevelhebbers, als door de onze te redden. De chefs der emigranten, welke zich binnen 's Hertogenbosch bevonden, daarvan volkomen bewust, boden den gouverneur een hartroerend verzoekschrift aan, houdende hoofdzakelijk, dat zij het lot kenden dat hen te wachten stond, indien het garnizoen krijgsgevangen naar Frankrijk moest vervoerd worden, maar dat zij tot het ondergaan van hetzelfde volkomen bereid waren, en derhalve dringend verzochten, dat de vesting, om hunnent wil, geen dag vroeger zou worden overgegeven, dan noo-

(1) Men leze over deze belangrijke belegering en bemagtiging van 's Hertogenbosch in 1629, het verdienstelijk werk van den heer hoogleeraar *Bosscha*, *Neerlands heldendaden te land*, waarvan wij nu het eerste deel bezitten, en met reikhalzend verlangen, doch zonder in het minste eene overhaaste voortzetting te wenschen, de volgende deelen blijven inwachten.

dig kon zijn. De opregtheid van dat adres zal ik niet in twijfel trekken, en het veel liever daarvoor houden, dat de gedachte chefs het wezenlijk verlangen van hen zelve en van de meerderheid hunner onderhoorigen, te kennen gaven; maar daarentegen zal het geenszins in twijfel getrokken worden, of deze edele zelfopoffering moest niet alleen bij den zwakken gouverneur, maar ook bij zijnen raad, juist het tegendeel bewerken van hetgene verzocht werd. Als verdere redenen, welke den gouverneur tot eene nog niet noodzakelijke overgave der vesting hebben bewogen, kunnen gehouden worden, vooreerst, de aanhoudende, dagelijks toenemende en dringender wordende aansoeken der notabele ingezetenen tot het aangaan eener kapitulatie, ondersteund door het morren, en zelfs door de openbare bedreigingen der lagere klassen, welke als voorloopers van eenen werkelijken opstand konden beschouwd worden; ten andere, de weinige genegenheid der kommandanten van de troepen, tot eene langere verdediging, hetzij, dat dezelve door hen werkelijk voor onmogelijk wierd gehouden, hetzij dat het offeren der emigranten, om de verdediging iets langer te rekken, door hen nutteloos wierd geacht; althans op den 9 October, vroeg de gouverneur alvorens de kapitulatie te teekenen aan de kommandanten der korpsen en depots, waaruit de bezetting bestond, of hunne onderhoorigen tot eene langere verdediging in staat waren, en die van de infanterie en artillerie verklaarden eenparig, bij hunne schriftelijke rapporten, welke onder anderen te vinden zijn als bijlagen tot de gedrukte resolutiën van HH. MM. de toenmalige staten-generaal, dat hunne onderhoorigen, door de groote vermoeijenssen, daartoe niet meer in staat waren. Zoodanige verklaring werd zoo wel afgegeven door den jongen moedigen luitenant-kolonel *Ernst prins van Hessen-Philipsthal* (2), zoon van Z. H. den gouverneur, als door de verdere luitenant-kolonels, *Althuyzen*, kommandant van de artillerie, *van Hulsteijn*, van het regiment *van Geusau*, *van Beresteijn*, van het regiment *de Petit*, *Lairinga*, van het regiment *Bedaulx*, *Cau*, van het regiment *van Brakell*; doch deze laatste, welke op den Papenbril kommandeerde, voegde echter daarbij, dat hij, noch zijne onderhebbende officieren en troepen, daardoor wilden verstaan hebben, dat zij eene overgave verlangden. De luitenant-kolonel *d'Anceau*, van het korps van *Béon*, was de eenige, welke verklaarde, dat zijne onderhoorigen zich tot eene langere verdediging in staat bevonden, doch, na het medeteekenen van het hier bovengemeld adres, een of twee dagen te voren, kon hij geene andere verklaring doen, en daarbij deed zijn onderhebbend korps geen dienst met het garnizoen. Het

(2) Dezelfde die, op den 10den Julij 1806, roemrijk op de wallen van Gaëta sneuvelde, na die belangrijke vesting, vijf maanden lang, tegen een talrijk Fransch leger verdedigd te hebben.

stond op den wal aan den grooten Hekel, en alzoo aan die zijde van de stad, vanwaar het den vijand niet kon zien, noch van den vijand gezien kon worden; slechts een paar officieren, welke bij de artillerie hadden gediend, zijn op de batterijen, aan de Hinthammerpoort en op het bastion Oliemolen somtijds werkzaam geweest, doch in burgerkleederen, doordien men hunne kenbare licht blaauwe montering, niet aan het oog des vijands wilde blootgesteld hebben. De kolonel kommandant van het regiment *Bedaux*, graaf van *Rechteren-Limpurg*, hoezeer geene troepen kommanderende, als doende dienst van adjudant-generaal bij den gouverneur, verklaarde echter ook, dat hij, op zijne dagelijksche rondes, menigmaal over de groote vermoedens der troepen had hooren klagen (1). De kolonel kommandant van het regiment kavallerie van *Hessen-Philipsthal*, baron *J. L. F. van Tengnagel* (2), verklaarde dat zijne onderhebbende ruiters, waarvan een dertigtal als handlangers bij de artillerie dienden (3), nog in staat waren om dienst te doen, doch voegde daarbij, dat zulks was, uit hoofde zij geene zoo zware dienst als de infanteristen te verrigten hadden.

Hoezeer ik de verdediger van den gouverneur niet wil wezen, moet ik echter, uit liefde voor de waarheid, verklaren, dat het onwaar is, dat hij zijne woning gelijk eene kazemat

(1) De verklaring van den kommandant van den post aan den Boom, luidde woordelijk als volgt:

» De majoor *Staudnitz* kommandeerende aan de Boom, declareert dat zyn volk, voor den swaaren dienst, zoo sterk gefatigueerd is, dat dezelve in geval van een swaar attaque, niet kan repondeeren voor de gevolgen.»

Deze bejaarde hoofd-officier, die den oorlog der jaren 1740 enz. als soldaat had mede gevoerd, en naar het plukken van nieuwe lauweren niet meer streefde, zou de waarheid gezegd hebben, indien hij verklaard had, dat zijn volk te gering in getal was, om eenen ernstigen aanval af te weren; maar afgemat of moedeloos was het niet, daar ik stellig kan getuigen, dat in den avond voor het sluiten van de kapitulatie, terwijl eenige van onze soldaten vóór het wachthuis aan den Boom, in eenen kring met elkander stonden te praten, een ander, komende van de haven, als nieuwstijding kwam zeggen, dat er van kapitulieren werd gesproken: kapitulieren! riep een uit den kring; het zou.....nog schande wezen! en de weerklank was algemeen: dat zeg ik ook, dat zeg ik mede.

(2) Zijn broeder, de baron *A. G. van Tengnagel*, luitenant-kolonel en kommandant van een grenadier-bataillon, werd, op den 13den September 1793, door een geweerkogel in het voorhoofd, bij Warwick, geveld, op dezelfde plaats waar het kostbaar bloed van prins *Frederik van Oranje* vloeide.

(3) Zij deden echter meer dienst dan die van handlangers, daar zij op eigen hand de stukken laadden, pointeerden en afschoten, waarop nogtans de oude spreuk: *ne sutor ultra crepidam*, somtijds volkomen toepasselijk was, zoo als het volgende voorval bewijst. Drie ruiters hadden op den wal, nabij de St. Janspoort, een ouden ijzeren 24ponder voor hunne rekening genomen, en schoten daarmede op de vijandelijke batterij op den heuvel, genaamd klein Deutenen; na het stuk geladen en gepointeerd te hebben, waren zij het niet eens, wie het stuk zou afschieten, tot dat een van hen zeide: » schiet gij dan maar af, dan zal ik zien waar de kogel blijft; » en zich op eenige passen afstands, vlak achter het stuk plaatste; het stuk sprong, het geheele bodemstuk van hetzelfde sloeg den man tegen het onderlijf, en verdeelde hem in tweeën.

zou hebben doen inrigten, en met aarde en mest hebben doen bedekken, zoo als eenige Fransche schrijvers hebben beweerd. De ooggetuigen welke, volgens de noot op blad. 80 hiervoren verzekerd hebben, dat hij zijn verblijf in de kelders van het stadhuis had gevestigd, hebben de waarheid gezegd; hetwelk mij te beter bekend is, daar ik gedurende het beleg, op mijne beurt, ordonnans-officier bij den gouverneur ben geweest. De gouverneurs-woning, of het zoogenaamde gouvernement, was reeds op den 25sten September door houwitser-granaten inwendig tamelijk gehavend, en werd de volgende dagen onderscheidene malen getroffen (4), en nimmer is het den opperbevelhebber eener vesting kwalijk genomen, zich een verblijf te hebben gekozen, waarin hij veilig kon werken en raadplegen.

Reeds den 5den October zond de gouverneur in den namiddag eene bezending naar den Franschen generaal *Pichegru*, om over een verdrag te handelen (5). Deze bezending kwam onverrigterzake in de vesting terug; doch den 6den zond de Fransche generaal van zijnen kant eene bezending naar de vesting, om de onderhandelingen weder aan te knopen, welke ook van dat tijdstip af bij afwisseling afgebroken en weder hervat werden, tot in den avond van den 9den, wanneer de kapitulatie werd gesloten, om des anderen daags te worden uitgewisseld; maar hoezeer de onderhandelingen alzoo reeds in den avond van den 5den begonnen waren, zoo werden daarom de vijandelikheden niet gestaakt.

De langdurigheid der onderhandelingen, werd veroorzaakt door de stellige verklaring van den Franschen generaal, dat het volstrekt niet van hem afhing, om een eenig emigrant in de kapitulatie te bevatten. *Pichegru* wiens denkwijze een paar jaren later openbaar is geworden, was begonnen met het lot zijner ongelukkige landgenooten en voormalige krijgsmakkers; hij wenschte niets liever, dan, zoo veel in zijn vermogen was, hunne redding te begunstigen, en op aandrang van den luitenant-kolonel, prins *Ernst van Hessen-Philipsthal*, die zich een en andermaal naar zijn hoofd-kwartier had begeven, had hij eindelijk, op den 9den October, de onvoorzigtigheid van te zeggen: *je ne connais personne*; de onvoorzigtigheid zeg ik, want ware zulks ter oore van zijne onderhoorigen gekomen het schuim van zijn leger zou hem zeker hebben vermoord (6).

(4) Men vindt daarvan naauwkeurige aanteekening in het *Onzijdig verhaal wegens de belegering van 's Hertogenbosch*, gedrukt in 1794, bij *M. de Bruin* te Amsterdam, welk verhaal nogtans, uit een krijgskundig oogpunt beschouwd, geene de minste verdiensten heeft.

(5) Blijkens het officieel dagverhaal der belegering, in 's Rijks archieven voorhanden.

(6) Eenige maanden later, heb ik dat gezegde van den generaal *Pichegru* menigmaal aan Fransche officieren verhaald, die voor de omwenteling onder de koninklijke linie-troepen gediend hadden, en alles behalve heethoofdige republikeinen waren; zij wilden mij nooit gelooven, en wanneer ik hen dan van de waarheid overtuigde, was hun eenparig zeggen: *il a donc commis une bien grande imprudence; car si certains de nos soldats Peussent su, ils l'auraient massacré.*

De voornoemde prins van *Hessen*, alstoen verzekerd dat de opperbevelhebber der belegeraars geen wrevel tegen de emigranten voedde, spoedde zich naar de vesting terug, binnen welke die gewaande blijde tijding zich als een loopend vuur verspreidde, en op grond van welke de kapitulatie in den avond geteekend werd.

Ieder emigrant was nu op reddingsmiddelen bedacht; de moedigste namen het kloek besluit, om, in soldaten montering, met het geweer op schouder, zich in de gelederen van het uittrekkende garnizoen te plaatsen; deze zijn behouden gebleven; anderen, welke daartoe niet konden besluiten, of geene montering hadden kunnen bekomen, verkleedden zich als knechts, voerlieden, ezeldrijvers, enz., doch deze zijn alle, of althans het grootste gedeelte, naar de stad terug gebragt, zoo als ik nader zal verhalen; anderen hadden zich op de bagage- en fourage-karren in de rijtuigen verstopt (1), terwijl ook in het bagage-schip van den gouverneur, waarvan de vrije afvaart was bedongen, onder de lading eene opening was bespaard, waarin twee hoofd-officieren, behoorende tot aanzienlijke Fransche familiën, zich met goed gevolg verborgen.

Er waren wel gedurende het beleg, pogingen gedaan om de emigranten, of degene onder hen welke zulks durfden ondernemen, middelen te verschaffen om te ontvlugten, waartoe onder anderen vloten werden vervaardigd, doch er was te weinig water om de overstromingen te kunnen bevaren, en te veel om ze te doorwaden; nogtans zijn er van de emigranten, die dat laatste ondernamen, in de avonden van den 7den en 11den October uitgetrokken, die niet terug gekomen zijn, zonder dat men echter, zoo als van zelve spreekt, berigt van hun wedervaren vóór het uittrekken van het garnizoen heeft kunnen bekomen.

Zondag den 12den October, trok het garnizoen, tusschen 9 en 10 ure, de Hinthammerpoort uit (2), hetwelk twee of drie

(1) Vier dames, waarvan eene mij bekend en nog in leven is, hadden te zamen eene koetskar tot Grave gehuurd; onder hare voeten lagen twee emigranten-officieren 22 uren lang in eene pijnlijke positie. Eerst bij het inrijden der stad Grave, durfden zij hunne schuilplaats verlaten. Wie doet deze anekdote niet gedenken aan *Hendrik IV* en den St. Bartholomeus-nacht.

(2) Volgens de meergemelde *Kritische Geschiede*, zou het garnizoen om 12 uren uitgetrokken zijn, doch de toenmalige luitenant in Hessen-Kasselsche dienst, *von Porbeck*, adjudant van den generaal-majoor *von Hanstein*, was op den 12den October in den Bommelerwaard, en alzoo niet tegenwoordig bij het uittrekken van het garnizoen van 's Hertogenbosch. Hij zegt op den 14den October, als parlementair afgezonden geweest zijnde, in de stad het middagmaal bij den generaal en chef *Pichegru* gehouden te hebben, en dat die generaal, aan tafel zijnde, de tijding der inneming van Keulen ontving. Het kunnen nadere bijzonderheden omtrent die inneming zijn geweest, maar eene nieuwstijding niet, doordien wij reeds op den 12den October een Fransch officier, komende

uren vroeger had moeten plaats hebben, doch door het wachten naar bagage-karren, welke van buiten de stad moesten komen, was vertraagd geworden. Buiten de laatste barrier, was een zindelijk gekleed persoon — eene zeldzaamheid in dien tijd bij de Fransche legers — te paard gezeten, hebbende eene medaille aan een breed driekleurig lint om den hals hangen, en die men zeide een afgevaardigde van de Fransche conventie te wezen, welke den kommandant van het korps, waartoe ik behoorde, gelastte, om zijne onderhoorigen, onder het opsteken van de hand en het zeggen *je le jure*, te doen belooven, van de wapenen niet tegen de Fransche republiek of hare bondgenooten te zullen voeren, alvorens uitgewisseld te zullen zijn. Dit zweeren werd vrij onachtzaam verrigt, waarna wij onzen marsch vervolgden. Op den Hinthammerdijk stonden eenige bataillons Fransche infanterie, langs welke wij, zeer nabij, uit hoofde van den smallen weg, moesten defileren. De diepste stilte heerschte zoo wel aan hunnen kant als aan onze zijde; bij ons was een ieder, tot den jongsten soldaat toe, neerslagtig en mismooedig; en de Fransche infanterie — die eer komt haar toe — gedroeg zich zeer bescheiden. Slechts een tamboer-majoor zag ik, in lompen gehuld, die op onzen tamboer-majoor met zijne op alle naden gegallonnerde rok, een' verachtelijken blik wierp. Zoodra het garnizoen in de heide was gekomen, op welke eenige Fransche kavallerie in bataille stond, bleven wij niet meer geregeld in kolonne marcheren; ieder korps sloeg een' bijzonderen weg in. Het was op dat tijdstip, terwijl de korpsen, zonder verband, van elkander verwijderd marcheerden, dat eenige der later in ons land welbekend geworden Fransche dragonders, met paardenstaarten aan hunne helmen, in de tusschenruimten kwamen flankeren, en al wie in burger-kleding was aanhielden en achteruit bragten. Er werd halt gekommandeerd, door wie of van waar is mij onbekend, wegens de hevige gemoeds-gesteldheid waarin wij allen geraakten, toen het ons bleek, dat deze aanhoudingen de emigranten betroffen. Schuins regts voor het korps waartoe ik behoorde, stond de brave kavallerie van *Hessen-Philipsthal*; de ruiters togen de pallas en sloten zich in eenen drom op, binnen welken zij de emigranten plaatsten, doch wel te verstaan, degene welke in de montering van het regiment gekleed en te paard gezeten waren. Regts van ons af, op den rand van een bosch stond de infanterie van *Bedaulx*, ook in eenen drom, terwijl de twee uitstekende vaandels gedragen werden door de gebroeders *La Roche*, zijnde mij welbekende emigranten. Bij dat korps bevond zich een dertigtal officieren en kadets, welke Fransche emigranten waren, doch niet van het korps van *Béon*, maar dienende bij dat regiment; geen een dezer officieren en kadets is uit

van het hoofd-kwartier, voorbij ons rennende, van plaats tot plaats luidkeels hoorden roepen: *Nous avons pris Cologne, et vingt pièces de canon.*

gehaald geworden. De overige korpsen en depots, waaruit het garnizoen bestaan had, stonden in ongeregelde échiquiers, op verre afstanden van elkander. Lang duurde deze halt; men zeide, dat zij veroorzaakt werd, doordien zekere Fransche onder-beveelhebbers de uitlevering der emigranten bij den gouverneur vorderden, die in zijn rijtuig gezeten achterna volgde; doch vermits hij slechts met den Franschen generaal en chef wilde te doen hebben, en overigens de bloeddorstige eischers niemand stellig konden noemen, kwam men tot geene afdoening. Eindelijk moet een emigrant (zoo ik wel onderrigt ben was het de graaf *Vendémare*) die zich onder de kavallerie van *Hessen-Philipsthal* bevond, met zijnen naam genoemd en stellig geëischt zijn geworden, welke dan ook, op hoog bevel, om grootere onheilen voor te komen, uit den drom, door die kavallerie gevormd, opgeroepen en overgeleverd werd. Hiermede hield alles op; wij stelden ons kort daarna weder in beweging, en vervolgden ongestoord onzen marsch.

Behalve deze eenige, in de montering der kavallerie van *Hessen-Philipstahl* gekleedde emigrant, is geen andere, hetzij als officier, hetzij als soldaat gekleed en gewapend, en in de gelederen marcherende, uitgeleverd, en ook niemand uit de gelederen gehaald geworden (1).

Een verwijt, of althans eene vraag zou het gewezen garnizoen kunnen gedaan worden, namelijk deze: waarom hetzelfde de als knechts, enz., verkleedde emigranten lijdelijk heeft laten wegvooien, en zich daartegen niet verzet heeft? Het antwoord daarop zou zijn: dat wij zulks niet mogten, niet konden en niet moesten doen. Niet mogten doen, omdat militairen onder de wapenen niets zonder bevel van hunne overheden mogen verrigten; niet konden doen, omdat de korpsen van elkander verwijderd stonden, en daartoe niet alleen eene vereenigde werking, maar ook eene regelmatige gekommandeerde verweering noodig zou zijn geweest; niet moesten doen, omdat de personen, welke het garnizoen in burger kleederen volgden, op verre na niet alle Fransche emigranten waren, maar zich onder hen ook een aantal onzer landgenooten bevonden, die met het garnizoen uittrokken, om niet in een door den vijand bezet land te moeten blijven; voorts werkelijke knechts van officieren, zoetelaars, enz.; en hadden wij die personen, welke leed noch lelsel ondergaan hebben, tenzij de onaangenaamheid van voor een of twee dagen naar 's Bosch te moeten terug kee-

(1) In de avondschemering, in gezelschap van een zestal mijner kameraden, alle toenmaals jonge lieden, marcherende, waaronder de toenmalige vaandrig *C. H. Hummelinck*, thans te Groenlo woonachtig, zich bevond, kwam een Franschman, die, naar uiterlijk aanzien, tot het hoofd-kwartier behoorde, met zijn gevolg, ons achter op rijden, vragende: *qui de vous parle français?* „Dat gaat u niet aan,“ was het antwoord dat wij hem in onze taal gaven, doch, zoo als zich vermoeden laat, in minder beleefde woorden; dan, daar hij zijne vraag met verheffing van stem herhaalde, kwam een persoon van een ander regiment naar hem toezeggende: *moi je parle Français*; waarop de Franschman vervolgde: *eh bien, nous savons de bonne part, que les chefs des émigrés se trouvent encore parmi vous, et nous les aurons bientôt qui coûte*. Deze *fanfaronnade* had geen gevolg; „begin dan maar,“ werd hem in het Hollandsch gezegd, en hij reed door.

ren, — hadden wij deze met geweld uit de handen der dragonders willen rukken, dan waren zij mishandeld geworden. Wat overigens de verkleedde emigranten betreft, die kenden wij niet; wij wisten niet welke lieden het waren; geheel anders was het gelegen met degenen die in onze gelederen marcheerden, maar deze zijn ook onaangerand gebleven.

Op marsch zijnde, vernamen wij dat twee emigranten zich tusschen het hooi, waarmede eene kar beladen was, verborgen hadden; dat zij bij het uitrijden van de poort waren ontdekt geworden, hetzij door verschudding van het hooi, hetzij, zoo als zeer mogelijk is, door verraad van boosaardige ingezetenen, welke bij het laden van die kar waren tegenwoordig geweest; dat daarop enige lieden, behoorende tot den Franschen legertrou, met sabels in het hooi hadden gestoken, dat de afgevaardigde van de Fransche conventie, die nog buiten de poort te paard gezeten was, den voorman luidkeels toegeroepen had, *Passez! passez donc! passez outre!* doch dat de voorman: een boer uit de meijerij, vermeenende dat men hem dreigde, angstig was weggelopen en zijne kar en zijn paard verlaten had; dat daarop de beide door sabelsteken gewonde emigranten uit het hooi waren gehaald, en voorts enige dragonders, die zich reeds in de stad bevonden, naar buiten waren gereden om de emigranten te vervolgen.

Toen het nacht was geworden, bevonden wij ons op de heide, een paar uren gaans van Grave, alwaar halt gemaakt werd om den nacht door te brengen, welke geenszins aangenaam was, doordien de heide vol waterplassen en dus te nat was om te kunnen liggen, en de vermoeijenis niet toeliet den ganschen nacht te staan, waarbij nog kwam het volstrekt gebrek aan brandstoffen om vuur te stoken, en dat aan voedsel, naardien de troepen, in de veronderstelling dat zij de vesting Grave voor het vallen van den avond zouden bereiken, van geene levensmiddelen waren voorzien geworden. Met het aanbreken van den dag vervolgden wij onzen marsch, en trokken weldra door Grave, om ons naar de dorpen in het land van Maas-en-Waal te begeven.

En nu, tot mijn hoofd-onderwerp gekomen zijnde, nu vraag ik, en laat aan de beoordeeling van elk onbevooroordeeld lezer over, — waar bestaat het minste bewijs, waar vindt men het minste blijk, dat de gouverneur, uit zucht tot zelfbehoud, de emigranten heeft opgecofferd; waar bestaat het bewijs, dat het garnizoen de emigranten onder hare oogen heeft laten vermoorden (1)? Neen, juist het tegendeel heeft plaats gehad, hij heeft zich-zelfen uit zwakke goedhartigheid aan het behoud dier on-

(1) Maar zijn alle de gewezen emigranten, die zich in 's Bosch hebben bevonden, reeds dood; zouden er geen van hem meer in leven zijn? Zij toch zouden het beste getuigenis der waarheid kunnen geven. Zij zijn gewis op verre na niet alle dood, en de officieren, mede-verdedigers der citadel van Antwerpen, die zich, nu twee jaren geleden, te Be-thune bevonden, hebben onder anderen aldaar den bejaarden edelman gekend, welke hen gaarne verhaalde, dat hij in het jaar 1791, gedurende het beleg van 's Hertogenbosch, in die vesting in garnizoen was geweest, en met dankbaar gevoel daarbij voegde, dat hij het behoud van zijn leven, naast God, aan hunne landgenooten te danken had.

gelukkigen opgeofferd, of althans zijne eer en den roem van zijn garnizoen. Hij heeft ze, zegt men, opgeofferd door ze buiten de kapitulatie te laten; derhalve veronderstelt men, dat het tegendeel hem mogelijk zou zijn geweest, en die veronderstelling gaat noodzakelijk gepaard met de meening, dat de Fransche generaal *Pichegru* de magt zou hebben gehad, om de emigranten vrijelijk te laten aftrekken; doch zulks kenmerkt een van beiden, of diepe onkunde der toenmalige gesteldheid van zaken, of kwade trouw. Men zegge mij toch, hoe zou een Fransch generaal in die tijden een aantal emigranten in 't openbaar onder zijne bescherming hebben durven of kunnen nemen! De grijze vader van den zegevierenden generaal *Moreau*, ik herhaal het, verloor te dier tijd, als een misdadiger, zijn hoofd op het schavot, omdat hij de goederen van ettelijke emigranten beheerd had of onder zijne bescherming had genomen. *Pichegru* heeft zijne landgenooten, zoo veel in zijn vermogen was, trachten te redden, zoo als ik nog nader zal bewijzen; de afgevaardigde van de conventie, die den voerman van den hooikar toeriep: *passer donc! passer outre!* was ook met hun lot bewogen; en ware het, herhaal ik, bij het schuim der Parijsche clubs, hetwelk de legers volgde, bekend geweest, zij zouden beiden gedood zijn geworden. Was het schoone voorbeeld — is er gevraagd — van *van der Duyn* niet aanwezig? Neen, dat bestond niet. Men leest wel hiervoren (bladz. 78), met opzigt tot het beleg van Sluis-in-Vlaanderen: » Eenige » dagen vroeger was door gezegden generaal (*van der Duyn*) » eene kapitulatie afgeslagen, als willende toenmaals nog niet » de tot zijne bezetting behorende Hanoversche troepen in het » lot der overige doen deelen; bij de nu getroffen kapitulatie » werd de geheele bezetting krijgsgevangen, en in het bijzonder » het leven der Hanoveranen gewaarborgd." Dit schijnt overgenomen te zijn uit het reeds aangehaalde werk van den heer *von Porbeck*, doch het is een vreemd verduitsel, van alle waarheid onthloot. De kapitulatie — men leze dezelve, hetzij in 's Rijks archieven, hetzij in het verhaal van het beleg der vesting Sluis-in-Vlaanderen, in het jaar 1794, gedrukt te Amsterdam in het jaar 1822, bij de heeren *Schalekamp* en *van de Grampel*; — de kapitulatie, zeg ik, gewaagt slechts van het garnizoen in het algemeen, en nimmer hebben eenige onderhandelingen ten aanzien der Hanoveranen in het bijzonder plaats gehad; getuigen daarvan zijn nog in leven, en bepaaldelijk de kolonel der artillerie, toenmaals kapitein, en wakkere kommandant van dat wapen in het voorschreven beleg, *W. Camp*, die in zijne toenmalige betrekking, niet alleen van al wat voorgevallen is nauwkeurig kennis gedragen heeft, maar daarenboven, bij de ontruiming der vesting, door den heer generaal-majoor *van der Duyn*, die zich bedlegerig bevond, gekozen werd om bij hem te blijven (1).

(2) Nog eene vergissing, voorkomende op de zoo even aangehaalde bladz. 78, meen ik ter eere van de nagedachtenis van een braaf officier te moeten verbeteren. De adjudant van den heer generaal-majoor *van der Duyn*, was niet genaamd *Fogel*; het was de luitenant bij het regiment *Bedault*, *J. C. Veugen*, van de bekende Maastrichtsche familie

Bij de kapitulatie van Sluis-in-Vlaanderen, heeft de Fransche generaal *Moreau* doen voegen:

Les émigrés ne sont admis à aucune capitulation.

Vaarop onmiddellijk volgt:

J'accepte les propositions qui me sont faites.

(getrekend) *Van der Duyn.*

Het laatste artikel, gevoegd bij de kapitulatie van 's Hertogenbosch, luidt letterlijk als volgt:

Les dispositions de la présente capitulation ne peuvent concerner en rien les émigrés qui se trouvent dans la place.

Men schreef welligt beter Fransch aan het hoofdkwartier van den gewezen advocaat *Moraeu*, dan aan dat van den ouden soldaat *Pichegru*; maar het zake-lijke komt overeen, en waar is nu dat schoon voorbeeld van *van der Duyn* te vinden? Is het met opzigt tot eene dappere, hardnekkige verdediging? Ja, dan zij hem eere, en zijn naam zal, benevens die der braven, welke zijn onderhebbend garnizoen hebben uitgemaakt, in onze krijgsgeschiedenis blijven prijken; maar ten aanzien der emigranten heeft *van der Duyn* niets meer dan een ander kunnen doen.

Is het niet geschiedkundig — heeft men mij gevraagd — dat de meeste dezer ongelukkigen, bij den uitmarsch van het garnizoen ontdekt, gefusilleerd en neêr esabeld zijn geworden? Neen, is mijn antwoord, een aantal nog in leven zijnde ooggetuigen, nu grijsaards, maar toenmaals jonge officieren, onder wier getal ik de eer had te behooren, zullen eenparig getuigen, dat geen gewerschot is gevallen, geen sabelslag onder het oog van het uittrekkende garnizoen is gegeven, hetwelk hetzelfde waarlijk ook niet toegestaan, of althans niet straffeloos geduld zou hebben. Geen emigrant is ter dood veroordeeld geworden, zonder voor eene militaire commissie binnen 's Hertogenbosch verhoord te zijn geweest, en al wie geen werkelijk emigrant was, is vrij verklaard en naar onze voorposten geleid geworden (2). Drie-en-tachtig emigranten

van dien naam. Uit het belegerde Sluis-in-Vlaanderen, met brieven voor het staats-bestuur naar 's Gravenhage gezonden, mogt hij zijne zending niet volbrengen; hij werd te Rotterdam, alvorens 's Gravenhage bereikt te hebben, door dezelfde boosaardige ziekte aangevallen, welke in de vesting, uit welke hij afgezonden was, hevig woedde, waarvan hij ongetwijfeld de kiem had medegevoerd, en waaraan hij bezweek.

(2) Weinige dagen na de ontruiming van 's Hertogenbosch, bevond ik mij te Hillegom, in het huis van den kastelein *Spruyt*, toen ik met verwondering een jong geneeskundig officier zag binnen treden, wiens kennis ik gedurende het beleg gemaakt had, en niet alleen voor een emigrant had aangezien, omdat hij niets dan Fransch sprak en burger-kleederen droeg, maar daarenboven door een Fransch dragoonder naar de stad had zien terug geleiden. *Etes-vous donc ressuscité!* riep ik hem

zijn, twee of drie dagen na de inneming van 's Hertogenbosch, op den Papenbril gefusilleerd; het gedeelte van het korps van *Béon*, binnen die vesting, was gedurende het beleg omtrent 350 man sterk geweest, en gesteld, dat die 83 ongelukkigen alle tot dat korps hadden behoord, dan zou maar een vierde gedeelte omgekomen en drie vierde gedeelte zijn gered geworden; maar die 83 zijn op verre na niet alle met het garnizoen uitgetrokken; zij zijn grootendeels te 's Hertogenbosch uit de huizen gehaald, waarin zij zich hadden verborgen, vermits, dadelijk na den intogt der Franschen in die stad, aan alle ingezetenen, met bedreiging van zware straf, ingeval zij daaraan niet voldeden, bevolen werd; de emigranten, die zij in hunne huizen verborgen hadden, over te geven; zoo dat de gewaande afschuwelijke moord der Fransche emigranten, onder het oog der uittrekkende bezetting, daarop neder komt: dat een veertigtal als knechts, voerlieden, ezel-drijvers, gevangenen, enz., verkleede Franschen, zijn gearresteerd en naar 's Hertogenbosch terug gebragt worden: *La montagne en travail enfante une souris.*

Pichegru, heb ik gezegd, heeft zijne landgenooten, zoo veel in zijn vermogen was, trachten te redden. Tot waarschijnlijk bewijs daarvan, komt al dadelijk in aanmerking (het stellig bewijs zal volgen), dat de bezetting van 's Hertogenbosch niet krijgsgevangen naar Frankrijk geyoerd is geworden, maar dat haar, zelfs zonder het afleggen der wapenen, den vrijen aftogt toegestaan is geworden, terwijl de garnizoenen van Yperen, Charleroi, Landrecies, le Quesnoy en Sluisin-Vlaanderen, welke vestingen vroeger dan 's Hertogenbosch door den vijand waren bemagtigd, gevankelijk naar Frankrijk zijn vervoerd geworden. De bezettingen van Valenciennes en Condé zijn wel naar hun land terug gekeerd, maar ontwapend en onder geleide naar de voorposten gebragt geworden; hadden wij op die wijze den marsch van 's Bosch naar Grave moeten doen, dan waren de emigranten ongetwijfeld tot den laatsten toe verloren mannen geweest. Dit is echter slechts een waarschijnlijk bewijs van het aangevoerde; maar een stellig bewijs daarvan is, dat de uittrekkende bezetting niet gedwongen is geworden, om de emigranten, die zich in hare gelederen bevonden, uit te

leveren, waartoe het toch volstrekt aan geene middelen, maar slechts aan den wil ontbroken heeft, want had de Fransche generaal de emigranten *willen* hebben, dan immers had hij het duizendtal uittrekkende manschappen slechts op de heide behoeven te doen omsingelen, en één voor één ieders landaard doen bewijzen. Niets van dien aard heeft plaats gehad, en wanneer alzoo de Fransche opperbevelhebber medewerkte om zijne ongelukkige landgenooten te redden, zou het dan geene vol lagene dwaasheid wezen, indien men, na daarvan onderrigt te zijn, den gouverneur van 's Hertogenbosch bleef beschuldigen, dat hij de emigranten aan zijn zelf behoud heeft opgeofferd.

Hetzij zoo, hoor ik eene stem zeggen, maar, voegt die stem daarbij, » indien het werkelijk eene onmogelijkheid was, dat de emigranten in de kapitulatie » begrepen werden, dan had de bezetting moeten zeggen: » » het zijn onze krijgsmakkers; door staatkundige denkbeelden hun vaderland vrijwillig verlaten » » hebbende, zijn deze uitgewekenen als broeders in » » ons leger opgenomen; wij hebben met hen gestreden en gezamenlijk overwonnen, en daar ons nu » » door het veranderde lot hetzelfde ongeluk treft, » » en hen nog grooter gevaar dreigt, hebben zij volkomen regt op onze bescherming. » » Wij verlaten » derhalve onze makkers niet, wij willen met hen leven of sterven; wij weten zeer wel, dat, zoo wij » ons in deze vesting langer opgesloten laten, zij allen, geen een uitgezonderd, zullen worden ter dood » gebragt, maar wij willen in hun lot deelen; wij weten dat wij voor het aanstaande voorjaar volstrekt op » geen ontzet kunnen hopen, daar het Pruisische leger de krijgsgebeurtenissen werkeloos blijft aanschouwen, het Oostenrijksche leger, na opgevolgde gevechten, over den Rijn is terug geworpen, de Engelsche krijgsmagt slechts op een goed heenkomen » schijnt bedacht te zijn, en onze eigene landmagt te » zeer in vestingen verspreid en verzwakt is, om ons » te kunnen ontzetten; — wij, ten getale van 850, » zullen de 30,000 ingezetenen dezer stad dwingen » naar onzen wil te handelen; wij zullen, indien men » de emigranten niet in de kapitulatie begrijpen wil, » de stad 's Hertogenbosch laten plat schieten, verbranden, vernielen; wij zullen ons allen door het » vijandelijk vuur, door ziekten en door vermoeijensissen laten verdolgen; de ingezetenen zullen door hongersnood en pest-ziekte in hunne kelders en onder-

toe. » Neen, » was zijn antwoord, » want ik ben niet dood geweest; ik ben geen Franschman, ik ben een Zwitser, en zoodra ik dat had doen blijken, heeft men mij naar de voorposten der geallieerden geleid.

» aardsche hoven insgelijks vergaan; en wanneer dan » alles vernield en uitgestorven zal zijn, dan zal de » vijand bezit kunnen nemen van den grond waarop » de schoone stad 's Hertogenbosch voormaals stond, » en de naam dier stad zal die der bergeng'e van Ther- » mopylis in de geschiedenis vervangen!" Bravo! grootsch, verheven; maar nogtans vraag ik in de eerste plaats, of dit alles niet eerder behoort tot de fabelachtige heldentijden, dan tot den rampvollen herfst van 1794; en ten andere, of de stad 's Hertogenbosch geen kwalijk uitgekozen tooneel voor een zoodanig helden-bedrijf geweest zou zijn, eene stad, welke de afschuwelijkheden, door muitend krijgsvolk zeven jaren te voren binnen hare muren gepleegd, nog versch in 't geheugen lag, gruwelen aan welke hare ingezetenen geenszins gezind waren, zich door het afwachten van eene mogelijke stormenderhandsche inneming, andermaal bloot te stellen; eene stad, van wier bevolking een gedeelte, ingevolge van onze toenmalige jammerlijke burger-twisten, tot de partij behoorde welke de overgave van de stad aan de Franschen vurig wenschte; eene stad, waarvan de notabelen, de eer en den roem der bezetting niet in aanmerking nemende, eene langere verdediging der vesting, en de daardoor te verwachten verbranding en vernieling van hunne eigendommen, als nutteloos en zonder doel beschouwden, waaromtrent zij, de krijgsmanseer uitgesloten latende, welligt niet geheel ongelijk hadden; die den bejaarden gouverneur, door bezending op bezending, dagelijks tot het ontruimen der stad met zijne bezetting op eervolle voorwaarden verzochten, smeekten, er bij hem op aandrongen, terwijl de lagere klassen, bij de schorsing van hunne kostwinning, slechts morrende de ontbeeringen verduurden van sommige noodwendigheden, waarvan zij zich, uit hoofde der dagelijks hooger wordende prijzen, niet meer konden voorzien, en weldra volslagen gebrek te gemoet zagen.

Veertien dagen had het garnizoen, hoezeer met geene zekerheid, echter waarschijnlijk, zich langer kunnen verdedigen; drie honderd en vijftig emigranten zouden alsdan één voor één aan hunne moordenaren hebben moeten overgegeven worden; maar het omgekeerde verwijt, dat zij aan roemzucht waren opgeofferd geworden, zou alsdan met deze alles afdoende woorden hebben kunnen wederlegd worden; wij hebben onzen plicht als militairen gedaan.

Hetgene ik mij voorgesteld had te bewijzen, ver-

meen ik bewezen te hebben, te weten: dat de beschuldiging ten laste van Z. H. den landgraaf van *HessenPhilipsthal*, in leven luitenant-generaal van de kavallerie in dienst der Vereenigde Nederlanden, en gouverneur der vesting 's Hertogenbosch en onderhoorige forten, als hebbende, met ter zijde stelling van alle edele gevoelens als mensch en krijgsburger, enz., enz., zich niet geschaamd het ongelukkige korps van *Beon*, aan zijne eigene uitredding van gevaar, op te offeren, en dat hetzelfde daarna onder zijne eigene oogen, EN ONDER DIE VAN ZIJNE BEZETTING, zou zijn vermoord geworden, is vreemd verdictsel, van alle waarheid ontbloot.

Delft, April 1835.

J. H. KESMAN, *generaal-majoor*.

SCHETS

DER VOORNAAMSTE KRIJGS-GEBEURTENISSEN
IN POLEN, IN DEN JARE 1831.

ARTIKEL 4.

V.

SLAG BIJ GROCHOW.

Op den 25sten Februarij.

In het vorige hoofdstuk hebben wij gezien, dat de plannen van den Russischen veldheer door het gevecht bij Bialolenka waren verijdeld geworden. Volgens dezelve, was de 26ste Februarij bestemd, om aan de omwenteling een einde te maken, en, naar alle krijgskundige waarschijnlijkheid, had het Poolsche leger bezweken, wanneer de veldmaarschalk *Diebitsch* dat eerst gevormd plan had kunnen volgen — namelijk, om met het centrum de bij Grochow geposteerde Poolsche hoofdmagt aan te vallen, en door het korps van *Szachowski*, met dat van *Witt* vereenigd, den Poolschen linker-vleugel aanvallende, om te trekken. De bestorming van Praga zoude onmiddellijk hebben gevolgd, en de bloedige veldtocht ware welligt reeds op den 1sten Maart beslist geweest.

In dat eerste plan was over den dag van den 25sten reeds beschikt; — dezelve was tot rustdag en tot het houden van eene groote feestelijke godsdienstoefening bestemd. De bevelen daartoe, in den avond van den 24sten uitgevaardigd zijnde, zoo was deze gods dien-